

**BUYUK IPAK YO‘LI TARIXINI O‘RGANISHNING DOLZARBLIGI
VA UNING STRATEGIK AHAMIYATI**

Nilufar Niyozova

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasida dotsenti, f.f.n.

Bushro Yangiboyeva

Toshkent davlat tibbiyot universiteti davolash fakulteti 1 kurs talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada Buyuk Ipak yo‘li tarixini o‘rganishning ahamiyati, uning vujudga kelishidagi tarixiy-shart-sharoitlar, shuningdek, yurtimizning transkontinental tarmoqdagi strategik o‘rni hamda Ipak yo‘lini tiklash va rivojlantirish borasida amalga oshirilgan keng ko‘lamdagi ilmiy hamda madaniy tadbirlar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Buyuk Ipak yo‘li, savdo yo‘llari, Markaziy Osiyo, taraqqiyot, tarix, sivilizatsiya, muloqot, madaniy almashinuv, qadimgi shaharlar, tarixiy geografiya.

Kirish. Jamiyatning taraqqiyoti boshqa omillar qatori kelajak avlodda tarixiy xotirani rivojlantirish, xalqimizning shonli o‘tmishini chuqur o‘rganish bilan ham chambarchas bog‘liq. Shu o‘rinda uzoq yillik tarixga ega Buyuk ipak yo‘li tarixini o‘rganish alohida davrtalab masala bo‘lib, doimo tadqiqot mavzusi bo‘lib kelgan. Zero, hozirgi globallashuv davrida xalqaro hamkorlikni samarali yo‘lga qo‘yish, turizmni rivojlantirish davlatlar siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib, ularning gumanistik mohiyatini namoyon qiladi. Shu nuqtai nazardan Buyuk ipak yo‘li tarixini o‘rganishning dolzarbligi quyidagilarda ko‘rinadi:

Birinchidan, mustaqillik yillarida yurtimizning shonli o‘tmishini o‘rganish, uni amalga tatbiq etishda muhim o‘zgarishlar amalga oshmoqda. Umuman tariximizni, milliy qadriyat va an‘analarimizni keng targ‘ib qilish yangi pog‘onaga

ko'tarilganligi xususan, qadimgi yo'llar infratuzilmasi va tarixini, qolaversa mamlakatlar hayotidagi ahamiyatini zamonaviy pedagogik hamda tarixiy-ma'naviy nuqtayi nazardan o'rganishga bo'lgan ehtiyoj oshib bormoqda.

Ikkinchidan, "Ma'lumki, azaldan Buyuk ipak yo'li, Buyuk Hind savdo yo'llarida joylashgan Markaziy Osiyo geostrategik o'rnaviga ko'ra, ming yillar davomida jahon miqyosidagi muhim jarayonlar markazida bo'lib kelgan. Bizning mintaqamiz Yevropa, Yaqin Sharq, Janubiy va Sharqiy Osiyoni bog'laydigan o'ziga xos ko'priki bo'lib xizmat qilgan" [1]. Shu boisdan yurtimizning Buyuk ipak yo'li rivojida tutgan o'rnini chuqur o'rganishning dolzarb masalalariga e'tibor qaratish, tahlil qilish muhim amaliy ahamiyatga ega.

Uchinchidan, mustabid tuzum davrida xalqimizning ming yillik tarixini xolisona o'rganish imkoniyati bo'lmaganligini oqibatida qadimgi yo'llarning insoniyat sivilizatsiyasidagi ahamiyatini tatbiq etish to'la ro'yobga chiqarilmagan. Shuning uchun ham mustaqillik yillari tarixiy taraqqiyotda qadimiy o'lkalar, ularning chegaralari, xususan Buyuk ipak yo'lining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy salohiyatini tiklashga alohida e'tibor berilishi, uning pedagogik va metodologik asoslarini yaratishga ehtiyojni kuchaytirmoqda.

Maqolamiz kontekstida Buyuk ipak yo'lining paydo bo'lishi, uning madaniyat almashinuv, ayniqsa insoniyat, davlatlar taraqqiyotida tutgan o'rni, bunda asosan yurtimizning alohida o'ziga xos jihatlarini ko'rsatishga harakat qildik.

Buyuk Ipak yo'li insoniyat sivilizatsiyasi tarixida alohida o'rin tutadigan, Sharq va G'arbni o'zaro bog'lagan yirik savdo-iqtisodiy hamda madaniy kommunikatsiya tizimi hisoblanadi. Mazkur yo'l faqatgina ipak savdosi bilan SJIF:5.219

cheklanib qolmagan, balki turli xalqlar o'rtasida ilm-fan, din, san'at, texnologiya va davlat boshqaruvi tajribasining almashinuviga xizmat qilgan. Shu jihatdan u sivilizatsiyalararo muloqot va o'zaro ta'sirning muhim omili bo'lib, qadimgi dunyoda integratsion jarayonlarning shakllanishiga zamin yaratgan. Buyuk Ipak yo'li ming yillar davomida Yevrosiyo qit'asining turli hududlarini o'zaro bog'lab, ko'plab shaharlarning ravnaq topishiga sabab bo'lgan. Ayniqsa, savdo karvonlari harakati natijasida iqtisodiy aloqalar mustahkamlanib, madaniy qadriyatlar keng hududlarga yoyilgan. Buyuk Ipak yo'lining shakllanishi va rivojlanishidagi muhim jihatlarni quyidagicha belgiladik:

Shakllanishi. Buyuk Ipak yo'lining shakllanishi tasodifiy jarayon emas, balki bir necha tarixiy, iqtisodiy va siyosiy omillar uyg'unligi natijasidir. Avvalo, miloddan avvalgi II asrda Xitoy hududida ipak ishlab chiqarish yuqori darajada taraqqiy etgan edi. Ipak o'zining yengilligi, mustahkamligi, nafis ko'rinishi va uzun umr ko'rish xususiyatlari bilan boshqa mamlakatlarda katta qiziqish uyg'otgan va xalqaro bozorda qimmatbaho mahsulot sifatida qadrlangan. Ayniqsa, Rim imperiyasida ipak hashamat va boylik timsoli sifatida baholangan, unga bo'lgan talab tobora ortib, xalqaro savdo aloqalarini kengaytirishga xizmat qilgan.

Miloddan avvalgi 138-yilda Xitoy imperatori U Di tomonidan yuborilgan elchi Chjan Szyanning G'arbga qilgan safari Ipak yo'lining shakllanishida muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Bu diplomatik missiya orqali Xitoy va Markaziy Osiyo o'rtasida bevosita siyosiy va savdo aloqalari yo'lga qo'yildi. Natijada savdo karvonlarining muntazam qatnovi yo'lga qo'yildi, ikki tomonlama ishonch va hamkorlik kuchaydi, hamda turli hududlar o'rtasida iqtisodiy va madaniy

almashinuv uchun zamin yaratilgan. Shu davrda, shaharlar savdo markazlari sifatida rivojlanib, karvonsaroylar, bozorlar va yo‘l infratuzilmasi barpo etilgan.

Buyuk Ipak yo‘lining rivojlanishida yirik va markazlashgan davlatlarning shakllanishi muhim ahamiyat kasb etuvchi voqelik hisoblanadi. Xitoydagi Xan sulolasi, Markaziy Osiyodagi Qang‘ davlati hamda Yunon-Baqtriya podsholigi, keyinchalik esa Kushon imperiyasi savdo yo‘llarining xavfsizligini ta‘minlash va infratuzilmani rivojlantirishda muhim rol o‘ynagan. Kuchli siyosiy tuzum mavjud bo‘lgan sharoitda karvon yo‘llari himoya qilinib, boj va soliq tizimi tartibga solingan. Shu bilan birga, markazlashgan hokimiyat uzoq masofali savdoni barqaror va uzluksiz rivojlantirishga imkon yaratgan, turli mintaqalardan kelgan savdogarlar o‘zaro ishonch asosida faoliyat yuritgan [2].

Bundan tashqari, Ipak yo‘lining shakllanishi bilan bir vaqtda ilmiy va madaniy almashinuv ham rivojlandi. Karvon yo‘llari bo‘ylab nafaqat ipak, balki turli texnologiya, hunarmandchilik mahsulotlari, diniy bilimlar va madaniy tajribalar ham tarqaldi [3]. Bu jarayon turli sivilizatsiyalar o‘rtasida iqtisodiy va madaniy ko‘prik vazifasini bajarib, jahon miqyosida integratsiya va hamkorlikning dastlabki tizimli namunasini yaratdi. Shu tariqa, Buyuk Ipak yo‘li insoniyat tarixida nafaqat savdo va iqtisodiy rivojlanish vositasi, balki turli sivilizatsiyalarni birlashtiruvchi strategik va madaniy makon sifatida tarixiy ahamiyat kasb etgan. U uzoq asrlar davomida Sharq va G‘arb o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilgan va bugungi kunda ham global tarixiy meros sifatida o‘rganish va qadrlashga loyiq bo‘lgan.

Tarmoqlari. Buyuk Ipak yo‘li yagona yo‘lakdan iborat bo‘lmay, balki o‘zaro tutashgan ko‘plab tarmoqlardan tashkil topgan murakkab savdo tizimi

bo‘lgan. Asosiy yo‘nalish Xitoyning Changan (hozirgi Sian) shahridan boshlanib, Dunxuan orqali Taklamakon cho‘li atrofidan o‘tgan va Markaziy Osiyoga kirib kelgan. Geografik sharoit, tabiiy to‘siqlar va siyosiy vaziyatga qarab yo‘l bir necha yo‘nalishlarga bo‘lingan. Xususan, u ikki asosiy tarmoqqa — shimoliy va janubiy yo‘nalishlarga ajralgan bo‘lib, har biri muhim savdo hududlarini qamrab olgan. Shimoliy tarmoq Farg‘ona vodiysi, Toshkent vohasi, Samarqand va Buxoro orqali Kaspiy dengizi sohillariga, undan esa Qora dengiz va Yevropaga yo‘nalgan. Bu yo‘l orqali asosan hunarmandchilik mahsulotlari, qimmatbaho tovarlar, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va karvon uchun zarur mahsulotlar tashilgan. Janubiy tarmoq esa Baqtriya hududi orqali Eron va Mesopotamiyaga, undan O‘rta Yer dengizi sohillarigacha yetib borgan va Sharq bilan Yaqin Sharq o‘rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o‘ynagan. Markaziy Osiyo hududi mazkur tizimning markaziy bo‘g‘ini sifatida alohida ahamiyat kasb etgan. Hududning strategik joylashuvi va tabiiy sharoiti uni tranzit savdo markaziga aylantirgan. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Xiva va Termiz kabi shaharlar savdo-sotiq, hunarmandchilik, ilm-fan va madaniy hayot markazlari sifatida rivojlangan. Karvonsaroylar, bozorlar, ustaxonalar va rabotlar savdo infratuzilmasining ajralmas qismi bo‘lib, karvonlarning xavfsiz va uzluksiz harakatlanishini ta‘minlagan. Shu tariqa, Markaziy Osiyo Buyuk Ipak yo‘lining iqtisodiy va madaniy yuragi sifatida o‘zining tarixiy ahamiyatini saqlab qolgan [4].

Savdo. Buyuk Ipak yo‘li orqali nafaqat ipak, balki qimmatbaho toshlar, ziravorlar, metall buyumlar, qurol-aslahalar, shisha, qog‘oz va boshqa ko‘plab mahsulotlar savdosi amalga oshirilgan. Bu yo‘l turli mintaqalarning tabiiy boyliklari va hunarmandchilik mahsulotlarini o‘zaro ayirboshlash imkonini yaratib,

xalqaro savdoning kengayishiga xizmat qilgan. Markaziy Osiyo otlari, xususan mashhur “Farg‘ona tulporlari”, Xitoyda nihoyatda yuqori baholangan va ular harbiy, sport hamda saroy ehtiyojlari uchun qadrlangan. Shu bilan birga, bu hududning iqtisodiy nufuzi va xalqaro savdoda obro‘si sezilarli darajada oshgan.

Ilmiy va madaniy almashinuv. Savdo jarayoni bilan bir qatorda ilmiy va madaniy almashinuv ham faol kechgan. Buddaviylik, zardushtiylik, nasroniylik va islom dini aynan shu yo‘l orqali keng hududlarga tarqalgan, bu esa diniy va ma‘naviy madaniyatning rivojlanishida muhim rol o‘ynagan. Shuningdek, qog‘oz tayyorlash texnologiyasining Xitoydan G‘arbga tarqalishi, matematika, astronomiya, tibbiyot va boshqa fanlardagi bilimlarning almashinuvi Ipak yo‘li bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Shu tariqa, turli sivilizatsiyalar o‘rtasida ilmiy tafakkur, tajriba va ma‘naviy qadriyatlarning uzluksiz almashinuvi yuzaga kelgan. Bundan tashqari, san‘at va me‘morchilik sohalarida ham o‘zaro ta‘sir kuchli bo‘lgan. Turli hududlarga xos bezak elementlari, naqshlar, badiiy uslublar va arxitektura an‘analari bir-birini boyitib, yangi san‘at va me‘morlik sintezlarini yuzaga keltirgan. Bu jarayon xalqlar o‘rtasida o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va madaniy hamkorlik muhitini mustahkamlashga xizmat qilgan, shuningdek, ko‘plab shaharlarni madaniy va ilmiy markazga aylantirgan [5].

Markaziy Osiyo va turizm. Markaziy Osiyo Buyuk Ipak yo‘lining yuragi sifatida tarixda alohida o‘rin egallaydi. Geografik jihatdan mintaqa Sharq va G‘arb o‘rtasida tabiiy ko‘prik vazifasini bajargan bo‘lib, turli sivilizatsiyalar manfaatlari aynan shu hududda tutashgan. Bu yer orqali o‘tgan savdo yo‘llari nafaqat iqtisodiy farovonlikni ta‘minlagan, balki shaharsozlik, hunarmandchilik, ilm-fan va madaniy

hayotning rivojlanishiga kuchli turtki bergan. Natijada Markaziy Osiyo qadimdan yirik savdo va madaniyat markazlari shakllangan makonga aylangan.

Samarqand qadimdan ilm-fan, savdo va madaniyat markazi sifatida mashhur bo‘lib, turli xalqlar, elatlar va karvonlar uchrashadigan strategik nuqtaga aylangan. Bu yerda savdogarlar, olimlar, hunarmandlar va sayyohlar to‘planib, o‘zaro tajriba almashgan, bilim va texnologiyalarni tarqatgan. Shaharning madaniy hayoti, bozorlar, karvonsaroylar va kutubxonalar Markaziy Osiyoning madaniy rivojlanishida muhim o‘rin tutgan.

Buxoro esa diniy va ma‘rifiy markaz sifatida tanilib, madrasalari, ilmiy muhiti va diniy arboblari bilan ajralib turgan. Termiz va Balx hududlari esa Hindiston va Eron bilan savdo-sotiq va madaniy aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o‘ynagan. Ushbu mintaqa xalqaro savdo va madaniy almashinuvning kesishgan nuqtasi bo‘lib, Markaziy Osiyo strategik ahamiyatini yanada oshirgan. Shuningdek, mahalliy hukmdorlar savdo xavfsizligini ta‘minlash, yo‘llarni nazorat qilish va boj tizimini tartibga solish orqali iqtisodiy barqarorlikni saqlashga intilgan. Karvonsaroylar, qo‘riqlash tizimlari va rabotlar karvonlar harakatining uzluksizligini ta‘minlagan, yo‘l bo‘yidagi xavfsizlikni mustahkamlagan. Shu tariqa Markaziy Osiyo nafaqat tranzit hudud, balki sivilizatsiyalarni bog‘lovchi strategik, iqtisodiy va madaniy markaz sifatida tarixda o‘zining muhim o‘rnini saqlab qolgan [6].

Bugungi kunda esa Markaziy Osiyo hududi turizm sohasida ham katta ahamiyat kasb etmoqda. Qadimiy shaharlar, tarixiy obidalar, karvonsaroylar, madrasalar va me‘moriy yodgorliklar nafaqat ichki sayyohlarni, balki chet eldan keluvchi turistlarni jalb qilmoqda. Bu esa mintaqaning iqtisodiy salohiyatini

oshirish bilan birga, xalqaro madaniy aloqalarni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Shu tariqa Markaziy Osiyo Buyuk Ipak yo‘lining tarixiy merosini saqlab qolgan holda, hozirgi kunda ham global iqtisodiy va madaniy jarayonlarda o‘zining dolzarbligini saqlab turadi.

XV asrga kelib Buyuk geografik kashfiyotlar natijasida Buyuk Ipak yo‘lining iqtisodiy va madaniy ahamiyati biroz pasaya boshladi. Dengiz orqali yuk tashish quruqlikdagi karvon savdosiga nisbatan ancha arzon, tez va xavfsiz bo‘lganligi bois, dengiz savdosi xalqaro miqyosda ustunlikka ega bo‘ldi. Shunga qaramay, Buyuk Ipak yo‘li insoniyat tarixida nafaqat turli xalqlarni yaqinlashtirdi, balki sivilizatsiyalar o‘rtasida madaniy, ilmiy va texnologik muloqotning rivojlanishiga xizmat qildi. Bu jarayon jahon miqyosidagi almashinuvning dastlabki tizimli ko‘rinishlaridan biri sifatida tarixga kirib qolgan [7].

Xulosa o‘rnida qytish mumkinki, bugungi kunda ham Buyuk Ipak yo‘li merosi yangidan talqin qilinmoqda. “Yangi Ipak yo‘li” tashabbuslari orqali tarixiy yo‘llar zamonaviy transport va logistika tizimlariga moslashtirilmoqda, xalqaro iqtisodiy hamkorlik loyihalari bilan uyg‘unlashtirilmoqda. Shu tariqa, Buyuk Ipak yo‘li o‘zining tarixiy ahamiyatini saqlab qolgan bo‘lib, hozirgi globallashuv jarayonlarida ham sivilizatsiyalararo integratsiya, iqtisodiy aloqalar va madaniy hamkorlik uchun muhim o‘rnak bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bayon etilayotgan ushbu mavzuimizning yana bir amaliy ahamiyati shundaki, Buyuk Ipak yo‘li tarixiy jihatdan globallashuvning dastlabki ko‘rinishlaridan biri sifatida baholanadi. Zamonaviy davrda xalqaro transport yo‘laklari, iqtisodiy integratsiya va madaniy muloqot jarayonlari aynan shu tarixiy tajribaga tayanmoqda. Ayniqsa, Markaziy Osiyoning strategik joylashuvi va tranzit

